

עלאא אל-אסוואני, מועדון המכוניות של מצרים. תרגמה ברוריה הורוביץ. חבל מודיעין: כנרת זמורה-ביתן דביר, 2017, 526 עמודים.

שלהי שנות הארבעים של המאה העשרים, התקופה שבה מתרחש הרומן מועדון המכוניות של מצרים, היו תקופה דרמטית בתולדות מצרים. התביעות לתיקון, לצדק חברתי ולשחרור לאומי מן הבריטים הגיעו אז לשיאן בשיח הציבורי-פוליטי. התביעות הללו היו כרוכות זו בזו והביאו בסופו של דבר למהומות רחבות ולשריפת קהיר בשבת השחורה (26 בינואר 1952). מכאן ועד להפיכה הצבאית שהביאה את "הקצינים החופשיים" לשלטון, הדרך הייתה קצרה. עלילת ספרו של אל-אסוואני נטועה בהקשר זה ומציפה רבים מן המתחים שניכרו באותה תקופה בין בני מעמדות שונים במצרים ובין מקומיים וזרים. הספר משלב דמויות ממשיות כמו המלך פארוק, שזהותו ברורה לקורא אף שהוא אינו מוזכר בשמו, יחד עם דמויות מומצאות המייצגות עמדות מוכרות, לעיתים סטראוטיפיות קמעה. אל-אסוואני, שהיה פעיל פוליטי בזמן "האביב הערבי" במצרים וסיים את כתיבת הרומן בשנת 2013, מציע קריאה לאחור של התקופה כפי שהוא מבין אותה, אך הוא גם נוקט עמדה ביחס להווה.

משפחת המאם הנכבדה, שמוצאה מדרום מצרים, מגיעה לקהיר לאחר שאבי המשפחה עבד אל-עזיז ירד מנכסיו. הגירה לעיר – ובמיוחד לקהיר, שרבים מתושביה באותה התקופה לא נולדו בה – הייתה מהלך מקובל על רקע ההזדמנויות שהעניקה לפרנסה ולחינוך, ולנוכח המצוקה באזורי הכפר. עבד אל-עזיז מוצא עבודה כמחסנאי במועדון המכוניות של מצרים. כמו בית יעקוביאן (2002), זירת ספרו הידוע של אל-אסוואני שנקרא על שמו, גם מועדון המכוניות של מצרים היה מוסד אמיתי והוא הציר שסביבו נעה עלילת הרומן. עובדי המועדון והחברים בו הם הגיבורים המרכזיים בספר, בדומה לדיירי בית יעקוביאן בספר הקודם. השם מועדון המכוניות של מצרים מטעה במקצת משום שרוב החברים במועדון אינם מצרים אלא אירופאים. האליטה המצרית המלוכנית שחבריה משתייכים למועדון מתוארת כמתמערכת, ועל כן גם היא זרה ואינה מצרית. המצרים היחידים במועדון המכוניות הם העובדים, והיחס הנצלני והמתנשא של הנהלת המועדון והחברים בו כלפיהם מגלם את העוולות של אי-צדק חברתי ושל השלטון הזר. עם זאת, הנכונות של רבים מן העובדים לשאת יחס כזה והפחד שלהם ממאבק לשינוי המצב רומזים על הצורך בתיקון פנימי, שיאפשר את המאבק המעמדי-לאומי לשחרור. מועדון המכוניות של מצרים הוא לפיכך מיקרוקוסמוס של החברה המצרית, והוא מדגים את האתגרים שהחברה ניצבה מולם בתקופת הרומן וגם לאחריה.

עבודתו של עבד אל-עזיז המאם כמחסנאי במועדון המכוניות קצרת ימים. הוא מת משברון לב לאחר שאלקו, האחראי על עובדי המועדון, הלקה אותו על לא עוול בכפו.

המכות שספג עבד אל־עזיז, ושספגו אחרים, מעוררות את התסיסה של חלק מעובדי המועדון ואת הדרישה של אחד מהם בשם עבדון, מעין מנהיג פועלים טבעי, לשיפור תנאי העסקתם. עבדון חבר באגודה סודית הפועלת לשינוי חברתי ולמאבק לאומי במצרים, ומאגדת בתוכה חלק ניכר מהדמויות החיוביות המרכזיות ברומן. המחאה נגד הלקאת עובדים היא כמוכּן גם קריאה חברתית רחבה יותר לשינוי יחסי פטרונות מיושנים ונצלניים שבהם המעסיק הוא כל יכול ועובדיו הם משרתיו הנרצעים, ולהמרה של יחסי עבודה אלו בתנאי העסקה חדשים, שבהם יש לעובדים זכויות. אלקו הוא גם משרתו האישי של המלך. דמותו הבזויה נקשרת בשחיתות ובהתנהגות הבלתי מוסרית של המלך עצמו ושל אחרים בסביבתו. המאבק לצדק תעסוקתי ולשמירה על כבוד האדם מבטא ביקורת ברורה נגד המשטר המלוכני במצרים, זה שהוחלף לאחר מהפכת הקצינים החופשיים במשטר הצבאי. עם זאת, אפשר לקרוא את המאבק הזה גם בהקשר עכשווי, כחלק מן המחאה של האביב הערבי למען צדק ושמירה על כבוד האדם.

לאחר שמיסטר רייט, המנהל האנגלי שונא המצרים של מועדון המכונות, מסרב להעניק קצבת שאירים לאום סעיד, אלמנתו של עבד אל־עזיז, מייחלים בניו כאמל ומחמוד לעבוד במועדון כפיצוי חלקי. כאמל, סטודנט מצטיין למשפטים, לוקח חלק פעיל במאבק נגד הבריטים. הוא מצטרף לאגודה סודית שמקים הנסיך שאמל, בן דודו הקיצוני של המלך, שחברים בה "חלוצי הופד" וקומוניסטים, ושמטרתה להביא לסילוק הבריטים ולשינוי המשטר במצרים.¹ מעניין כי האחים המוסלמים, המפלגה החברתית-פוליטית הביקורתית הגדולה שפעלה באותה תקופה, כמעט שאינה נזכרת בספר, וכאשר היא מופיעה היא מתוארת באופן שלילי. עמדה זו ביחס לאחים המוסלמים מאפיינת אינטלקטואלים חילוניים רבים ובהם גם המחבר.

מחמוד, אחיו של כאמל, הוא גבר נאה אך מוגבל בשכלו שהופך למאהב בשכר של נשים אירופיות בנות החברה הגבוהה, שמרכזו במועדון. בכך הוא מהווה מעין היפוך מגדרי של התשוקה הגברית האירופית לנשות המזרח. סעיד, האח הבכור, מתחמק מאחריות על פרנסת המשפחה, ואף דוחף את אחותו סאלחה להינשא לשותף עתידי עשיר, אימפוטנט ומכור לסמים, בכדי לקדם את עסקיו. סאלחה היא תלמידה מוכשרת כמו אחיה כאמל, ומקווה לשפר את עצמה ואת מעמדה החברתי דרך לימודיה. העוגן של המשפחה לאחר מות האב הוא האם, אום סעיד, השומרת ככל יכולתה על ערכי המוסר של בניה ובתה. דמויות משנה נוספות מקדמות את העלילה בפעילותן. הן כוללות את קרלו בוצ'לי, יועץ וסרסור למלך; אודט, היהודייה הקומוניסטית, המאהבת של מיסטר רייט מצד אחד, ופעילה באגודה הסודית מצד שני. דמות נוספת היא מיצי, בתו של מיסטר רייט שכאמל מלמד אותה ערבית, ושלמרות מוצאה האנגלי משתכנעת

1 "חלוצי הופד" היו דור שלישי של צעירים רדיקלים בשורות מפלגת הופד השלטת שביקשו לחולל שינוי פוליטי במצרים מתוך המפלגה.

לתמוך במאבק המצרי לשחרור לאומי, מתעמתת עם אביה והופכת לאהובתו של כאמל.

גודש הדמויות מלאה קצת את הקורא, אך אולי נרטיב כזה מתבקש לנוכח האתגר של אל-אסוואני להציג תמונה מקיפה של מצרים בשנות הארבעים. אומנם הרומן כולל סיפורים אישיים, ואף כאלה המסופרים בגוף ראשון מפי כאמל ואחותו סאלחה, אך נדמה שהדגש בו מושם על היריעה החברתית הרחבה שבה נפרסת העלילה. יתכן שכך גם יש להבין את ההתנהלות של הדמויות השונות, הנוטות לייצג עמדה חברתית יותר מאשר מבנה אישיותי. בחירה זו של אל-אסוואני יוצרת לעיתים דמויות שטוחות ואפילו סטראוטיפיות שאינן אמינות: הטובים – טובים מדי; הרעים – רעים מדי; וכולם מתנהלים במציאות באופן צפוי. אני גם סבור כי סצנות המין הבוטות גובלות לעיתים בפורנוגרפיה כאשר אין להן תפקיד בקידום העלילה. יחד עם זאת, הרומן כתוב היטב והדבר מחפה במעט על חוסר האמינות של הדמויות. המעבר בין הקולות השונים השאיר אותי סקרן לכל אורך הספר ומשך אותי להתמיד בקריאה.

כפי שציינתי בתחילה, הרומן מתייחס לא רק לעבר, אלא גם לתקופה שבה נכתב. אך הבחירה למקם את העלילה בשלהי שנות הארבעים של המאה העשרים בכדי לנקוט עמדה פוליטית לגבי מצרים בהווה אינה מובנת במלואה. לכאורה יש דמיון במאבקים לצדק חברתי ונגד שחיתות שלטונית אז והיום. אל-אסוואני היה אופוזיציונר פוליטי בולט, ועודנו מבקר חריף של משטרו של הנשיא אל-סיסי כיום, ועל כן החיפוש אחר דמיון שכזה איננו מקרי. עם זאת, המאבק למען צדק חברתי ונגד שחיתות שלטונית הביא בעבר לעלייתו של משטר צבאי. בשנות הארבעים ובתחילת שנות החמישים של המאה העשרים הייתה במצרים התנגדות ציבורית רחבה למונרכיה הליברלית ותמיכה במשטר אוטוריטרי, שהביאו בסופו של דבר את עבד אל-נאצר לשלטון. דומה כי הפתרון האלים החותם את הספר רומז לצורך במהפכה נוספת שכזאת. לצד עמדה זאת דגלה האגודה הסודית של הנסיך שאמל בעמדה דמוקרטית, וגם המאבק במהלך האביב הערבי ביקש, לפחות בחלקו, לקדם דמוקרטיזציה של מצרים. אם אל-אסוואני מבקש להשוות בספר בין השחיתות של המלך וסביבתו לבין מנהיגיה של מצרים בהווה, לא ברור מה לדעתו צריך לקרות עכשיו – מאבק לדמוקרטיה או שינוי מהפכני של השלטון?

רלי שכטר